

Під час слухового аналізу вдалося також простежити модифікації голосних фонем. Цей етап включав аналіз реалізацій голосних монофтонгів німецької мови з метою виявлення відхилень від орфоепічної норми. Основна гіпотеза ґрунтувалася на припущенні, що в озвученому рекламному тексті голосні фонемати зазнають більших модифікацій, ніж у тих самих текстах, прочитаних дикторами, де сегментний склад реалізується відповідно до вимог орфоепічної норми. Це дозволило створити передумови для виділення фонетичних характеристик голосних та виокремити ті фонетичні параметри озвученої реклами, які потребують більш детального акустичного аналізу.

Дані, отримані шляхом аудитивного аналізу підтверджувалися результатами інструментальної обробки експериментального матеріалу. Акустичний аналіз просодичних характеристик озвученої реклами проводився з за допомогою спеціалізованої програми Praat Version 4.3.37, Sound Forge Version 4.5., при цьому вимірювалися зміни руху тону в основній і заключній частинах рекламного повідомлення, наголошення самостійних та службових слів згідно комунікативної настанови мовця, місце пауз в структурі рекламного тексту.

Послідовне опрацювання даних, отриманих упродовж експерименту, здійснено за допомогою статистичних методів аналізу. Дані показників кожного параметру зводились у таблиці, на основі яких за допомогою програми Microsoft Excel Office XP підраховувались їх середні значення та здійснювалась графічна обробка результатів (схеми, графіки, рисунки), що полегшувало подальшу лінгвістичну інтерпретацію результатів.

Література:

1. Деркач М. Ф. Динамические спектры речевых сигналов / [Деркач М. Ф., Гемецкий Е. М., Гура Б. М., Чабан М. Е.]. – Львов : Высшая школа, 1983. – 167 с.
2. Методы экспериментально-фонетического исследования звучащей речи : [учеб. пособие по теоретической фонетике иностранных языков] / [М. П. Дворжецкая, Е. И. Стериополо, О. Р. Валигура и др.]. – К. : Киев. гос. пед. ин-т иностр. языков, 1991. – 76 с.
3. Общая и прикладная фонетика : [учеб. пособие] / Л. В. Златоустова, Р. К. Потапова, В. В. Потапов, В. Н. Трунин-Донской. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1997. – 416 с.
4. Перебийніс В. І. Статистичні методи для лінгвістів : навч. посіб. / Валентина Ісидорівна Перебийніс. – Вінниця : Нова книга, 2002. – 168 с.
5. Стериополо Е. И. Система гласных и её реализация в речи (экспериментально-фонетическое исследование на материале немецкого языка): дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.19. / Стериополо Елена Ивановна. – СПб., 1995. – 422 с.
6. Стериополо Е. И. Фонетическое слово как единица описания звучащего текста / Е. И. Стериополо // Загальна та експериментальна фонетика. Збірник наукових праць. – К., Видав. дім Соборна Україна. – 2001. – С. 231–234.
7. Стериополо О. І. Система принципів і засобів організації фонетичного дослідження підготовленого і спонтанного мовлення / Олена Іванівна Стериополо // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. – Серія Філологія. – Том 17. – Том 1. – Видавничий центр КНЛУ, 2014. – С. 176–187.
8. Типологія інтонації мовлення / [Багмут А. Й., Борисюк І. В., Олійник Г. П., Плющ Н. П.]. – К. : Наукова думка, 1977. – 496 с.
9. Цеплитис Л. К. Анализ речевой интонации / Лаймдот Кришьянович Цеплитис. – Рига : Зинатне, 1974. – 272 с.

УДК 81'42

І. О. Гаценко,

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів

ЗАГАДКА ЯК СПОСІБ МОВНОГО КОДУВАННЯ СВІТУ

Загадка як спосіб мовного кодування світу. Характеризуються особливості мовленнєвого жанру загадки як способу мовного кодування світу. Висвітлюється проблема визначення її функціонально-категоріального статусу в аспекті когнітивно-прагматичного опису паремійної семантики. Визначаються основні функції, що реалізуються загадками, аналізується основне комунікативне призначення паремій цього жанру.

Ключові слова: паремія, загадка, жанр, прагматичний, когнітивний.

THE RIDDLE LANGUAGE AS A WAY OF CODING THE WORLD

In the article the author specifies the definition of a riddle by means of analyzing views known in scientific literature. The precedent status of a riddle text is described. The problem of defining the functional-categorical status of the riddle in the aspect of cognitive-pragmatical description of parable semantics is regarded. The main functions of riddles are identified and the primary communicative purpose of this genre is analyzed. Developed problematic relationship between language and ethnicity, related to the reflection picture of the world in the language. Appeal to the riddles allows us to consider the interaction of ethnicity and language system in dynamics, with new positions to understand the language of popular culture phenomenon and its impact on modern art, which determines the relevance of the study. The important is not so much a description of the methods of the structural organization of the puzzle, as its anthropocentric nature, disclosure by means of language reflection capabilities specific portion Ukrainian worldview.

Keywords: parable, riddle, pragmatical, cognitive, text, utterance.

ЗАГАДКА КАК СПОСОБ ЯЗЫКОВОГО КОДИРОВАНИЯ МИРА

Характеризуются особенности языкового жанра загадки как способа языкового кодирования мира. Анализируется проблема определения функционально-категоріального статуса загадки в аспекте когнітивно-прагматического описания паремической семантики. Определяются основные функции, реализуемые загадками, освещается основное коммуникативное назначение паремий данного жанра.

Ключевые слова: паремия, загадка, жанр, прагматический, когнитивный.

Корпус загадок – це своєрідний тлумачний словник, у якому «тлумачення» (або образні частини загадок) алегоричні, метафоричні, містять разом з ознаками, що правильно називають властивості й характеристики загаданого денотата, неточні позначення, що віддаляють думку того, хто відгадує, від розгадки. На відміну від тлумачного словника, у якому тлумачення найбільш адекватно висвітлює значення слова, образна частина загадки навмисно неповно характеризує загаданий об'єкт, називає лише деякі його ознаки й приписує їх іншому об'єкту, назвою якого позначається загаданий. Вся сукупність загадок уявляється як система іносказань із нефіксованими перейменуваннями (тобто той самий загаданий денотат може називатися в різних загадках різними іменами).

Якщо в прислів'ях і приказках закріпилося й збереглося сприйняття, бачення світу відносин між людьми, моральних цінностей і оцінок, то в загадках збереглося сприйняття про бачення навколишнього матеріального світу. Загадка, з огляду на її невеликий обсяг, легко запам'ятовується та відтворюється й передає від покоління до покоління образи речей, рослин, тварин тощо. Загадки – це свідчення того, у системі яких предметних і ознакових асоціацій сприймалися денотати навколишнього світу, у яких просторово-тимчасових співвідношеннях вони містилися, які частини (сегменти) вичленовувалися у цих денотатах як характерні, релевантні для їхнього пізнання.

Метою нашої статті є опис загадки як способу мовного кодування світу.

Своєрідність загадок як кодової системи в тім, що в межах одного тексту існують лексеми-коди й лексеми в некодовому вживанні, по-друге, у функції лексем-кодів використовуються елементи тієї ж лексичної системи, що й лексеми в прямому значенні, звідси виникає полісемія: лексема в кодовому вживанні є знаком прихованого денотата, а в некодовому вживанні є знаком явного денотата, що містяться у контексті образної частини загадки.

При функціонуванні лексем-кодів у текстах загадки специфічною особливістю є їхня подвійна віднесеність, яка полягає в тім, що, з одного боку, вони належать до прихованого денотата, кодом якого є, а з іншого боку – до того об'єкта, який позначають у своєму словниковому значенні. Вибір вторинної номінації для прихованого денотата пов'язаний зі здатністю людського мислення пов'язувати різні предмети та явища навколишнього світу, виділяти загальну об'єднувальну ознаку, з'єднувати, здавалося б, непов'язані предмети, бачити в них загальне й на цій підставі називати один предмет ім'ям іншого.

Такий підхід до вивчення семантичного аспекту текстів і лексики загадок визначається завданнями етнолінгвістичної проблематики. Нами загадка тлумачиться як джерело для відтворення картини світу, властивої тим етнічним колективам, у середині яких загадки створювалися, існували й були живим жанром. Характерним для загадки є те, що при перейменуванні денотатів, якщо їхнє справжнє ім'я приховане, тип відносин між денотатами зберігається, відбувається перенесення ознак з одних об'єктів на інші, відмінні, які перебувають у тому ж типі відносин, як і загадані, що і допомагає розгадати загадку. Відбувається ніби екстраполяція ситуації і відносин з одних об'єктів на інші: загадки «відтворюють на іншому матеріалі структуру загаданого об'єкта, описуючи об'єкт, ізоморфний у деякому розумінні загаданому» [4, с. 291]. Для загадки справедливе співвідношення: X / X як K / K , де X – «прихований термін», K – «явний термін» [2, с. 258]. Характеристика загаданого денотата містить у собі: кодове позначення цього денотата й/або його частин; вказівку на його ознаки; перерахування дій, які він сам виконує або які виконують над ним; вичленовування релевантної для його пізнання частини; розміщення в просторово-тимчасові координати.

Склад предметних площин загаданих денотатів (безліч X) є відносно універсальним для різних етнічних груп; їх можна уявити у вигляді наступних тематичних груп: Епос – Небо – Сонце – Місяць – Зірки – Земля; Час – Числа (розчленовування й вимірювання); Рослинний світ – Тваринний світ – Людина – Будинок, предмети матеріальної культури [1, с. 14].

Набір номінацій, що позначають загадані денотати, – це набір необхідних знань, обов'язкових для представників певної етнічної або соціальної групи. Не випадково загадування загадок входило в обряди, які супроводжували перехід з одного соціуму в інший або одного стану в інший (наприклад, на весіллі, похоронні, під час різдвяних свят), це «ніби перевірка на володіння «мовою» нового соціуму, знання його кодів і табу» [1, с. 19].

Керуючись практичним досвідом З.М. Волоцької, ми провели дворівневу класифікацію сукупності первинних номінацій загаданих денотатів (безлічі X). Параметрами класифікації 1-го рівня є:

1. Участь/неучасть людини у створенні денотата, або, говорячи іншими словами, штучності/природності даного денотата, що загадується [1, с. 6]. За цією ознакою протиставляються денотати, що існують поза і незалежно від людини, та денотати, створені людиною, що є предметами матеріальної культури. Опозиції знаходження денотата у «своєму»/«чужому» просторі, поза/усередині по-різному реалізуються в різних семантичних класах номінацій загаданих денотатів. Так, стосовно конкретних предметів матеріальної культури підрозділ проходить по лінії: місце знаходження «поза» (поза будинком тощо) і «усередині» (усередині будинку тощо); стосовно назв рослин ця опозиція поза/усередині реалізується як протиставлення культурних рослин дикорослим.

Відповідно, стосовно тварин ця опозиція реалізується як протиставлення свійських тварин диким. Сама людина й частини її тіла потрапляють до категорії «усередині», але вони одночасно належать до природних, не створених людиною денотатів, та до денотатів, що перебувають у своєму просторі.

Предметні категорії денотатів «тваринний світ» і «світ рослин» входять одночасно до зони денотатів «свого» і «чужого» простору, підрозділяючись, з одного боку, на «домашні» і «культурні», а з іншого боку, – на «дикі» і «дикорослі». Вони ж становлять зону перетинання природних і створених людиною денотатів.

Класифікація 2-го рівня проводиться вже за тематичним принципом. Так, назви предметів, що належать до матеріальної культури, підрозділяються на такі семантичні класи, як: 1) лексеми, що позначають предмети, які становлять внутрішнє оздоблення будинку; 2) лексеми, що позначають різного роду будівлі; 3) назви видів одягу й взуття; 4) назви посуду для зберігання й/або приготування їжі; 5) назви знарядь праці; 6) назви продуктів харчування; 7) назви музичних інструментів тощо. Нижче ми продемонструємо конкретне лексичне наповнення деяких з перерахованих класів і покажемо розподіл лексем цих класів за безліччю X і K . У більшості збірників загадок, у тому числі й найповнішому виданні українських народних загадок «Українська народна творчість. Загадки» [8], тексти впорядковані за предметними категоріями відгадок і відповідно містять ту або іншу семантичну класифікацію лексем безлічі X .

Подібність за художніми принципами, манерою побудови загадки виявляється в трьох особливостях її будови: «...щоб не перестати бути загадкою, вона повинна: 1) так побудувати образ, щоб не назвати прямо предмет, який загадується; 2) обов'язково мати відгадку; 3) бути гранично короткою, хоча може й відрізнятися одна від іншої композиційно» [6, с. 103].

Те, що предмет, який загадується, не може бути названий прямо, є істотною жанровою особливістю загадки. В образній частині загадки повинна бути якась підказка, що допоможе її відгадати. У статті російського мовознавця Ю.І. Левіна «Семантична структура російської загадки» [4, с. 283] дослідження загадок відбувається із застосуванням структурно-лінгвістичних методів. Із семантичної точки зору загадка визначається як текст, денотатом якого служить деякий об'єкт у самому тексті, явно не названий. Свідома зашифрованість співвідношення знака (тексту загадки) до денотата (відгадки), що є принципом існування загадки, дає підстави для вивчення загальносеміотичної проблеми співвідношення знака та денотата. Будучи навмисно трансформованим описом реальності, загадка дає можливість порушити питання про принципи художнього перетворення дійсності й розглянути його на найпростішому прикладі такого перетворення. У цьому аспекті загадка видається авторові об'єктом, на якому з найбільшим успіхом можуть бути апробовані методи формального опису семантики. На прикладі загадки можна виразно розглянути весь простір людського мислення, зокрема мовного, і його небажання укладатися в певні рамки та рубрики [4, с. 283-284].

Одним із способів побудови образу в загадці є заміщення. Предмети заміщення найчастіше належать до того ж кола явищ, що й предмети загадування. Світ предметів заміщення більш широкий і різноманітний, ніж світ предметів загадування. Так, наприклад, сімейні, родинні відносини людей набагато ширше представлені в образній частині загадок. Небагато загадок про предмети, які вийшли з вжитку, практично немає загадок про історичні події.

Вибираючи предмети заміщення, загадка прагне до контрасту, наприклад, звичайна миска перетворюється на яму, спиці в колесі – на братів.

Закономірністю, властивою для всіх загадок, є співвіднесеність тексту загадки й відгадки. Відгадка – друга відповідна репліка загадкового діалогу. Крім мотивації на семантичному рівні – кодування/розкодування загадкового тексту, – відгадка визначає семантичні риси тексту, формує певний лексико-фонетичний комплекс: алітерацію, риму, звуконаслідування, ономатопею, вибір власних імен.

Ця дворівневість структури загадки – одна з її загальних жанрових особливостей, що має загальний характер. Дослідники намагалися відповісти на запитання, що є головним у системі – загадка чи відгадка. А.Аарне перевагу віддавав відгадці: «Ми відрізняємо в загадці дві частини: саму загадку і її розгадку, або відгадку. Відгадка – це щось правдиве, загадка ж є тільки алегоричним портретом відгадки. Відгадка існує раніше загадки, вона основа всього» [4, с.85].

Мова загадки прагне відобразити найбільш характерні ознаки, які в інших подібних предметах відсутні. Цим пояснюється те, що в загадках описуються далеко не всі властивості й функції об'єкта загадування. При виборі властивостей і якостей предмета, які властиві й іншим предметам, виникає таке явище, як омонімія текстів загадок, тобто можливість декількох відгадок.

Один і той самий предмет у різних загадках відрізняється ознаками. Відповідно виникають різні образи, що дозволяють створювати різні загадки про один і той самий предмет.

Поряд з віднесеністю одного й того самого образу до різних предметів уподібнення, спостерігається й зворотна закономірність – «продуктивність» предмета відгадування, коли на один об'єкт відгадки існує кілька різних текстів загадки. Це явище синонімії загадок.

Так, серед українських загадок існують відгадки з кількістю синонімічних текстів не менш трьох одиниць: «вітер» (7), «сніг» (5), «волосся» (9), «око» (8), «мова» (8), «яйце» (9), «вогонь» (5) тощо.

Слід зазначити, що при співвіднесенні передбачуваних синонімічних текстів не враховуються варіанти, що характеризуються спільністю структури, композиції, лексики, відмінності між якими незначні.

Можливість існування декількох загадок на одну відгадку залежить від властивості загадки описувати предмет не повністю, не давати його закінчену характеристику, а помічати якісь найбільш яскраві, характерні для цього предмета властивості і якості та узагальнювати їх [4, с. 84]. Отже, для української загадки характерна досить розвинена синонімія текстів, чого не можна сказати про явище омонімії в загадках.

Відгадок, що позначають абстрактні поняття, такі як сон, любов, відлуння, віра, незначна кількість. Це пояснюється тим, що відгадка не любить узагальнень, абстракцій, тобто того, що не можна побачити й сприймати на дотик.

Найпопулярнішими об'єктами українських загадок (з огляду на кількість записів загадок і їхню варіативність) виявилися очі, яйце, капуста, вогонь тощо.

Оскільки загадка конкретна і стосується реального світу, відгадка позначає предмет, рідше дію й дуже рідко абстрактне поняття. Відгадка звичайно складається з одного слова, що позначає предмет, іноді із двох слів, що належать до пари предметів, пов'язаних між собою. Українські загадки загадують разом голку й нитку, піч і хату, вугілля й дим тощо.

В образній частині завжди міститься термін, що становить пари з терміном у відповіді. Зіставлення цих двох порівнюваних і співвіднесених компонентів утворює метафору. Зрештою, ці два порівнювані компоненти різко контрастні стосовно наявних у мові класифікаційних категорій. Вони можуть належати до різних класів, таких, наприклад, як живі/неживі природні об'єкти – культурні об'єкти, предмет – особа, рослина – людина. У загадці постулюється тотожність протиставлених класів, таким чином, загадка ніби нагадує носіям мови про те, що всі ці класифікації не є раз і назавжди заданими; відгадка не може бути ні постійною, ні довільною. Вона імпліцитно втримується в образній частині загадки, так би мовити, «вмонтована» у неї [4, с. 51, 52].

Безсумнівно, що семантичний зв'язок між запитанням і відповіддю в загадці варто шукати, насамперед, на рівні ментальних (логічних) структур, у відволіканні, як вважає Ю.І. Левін, «від усіх прагматичних (побудова загадки) і діакронічних моментів [4, с. 284], залишаючи осторонь, принаймні, на першому етапі, і «субстанцію змісту загадок». Тоді загадка може бути представлена як семантична схема, а її синтез «як випадковий процес – у тому розумінні, що окремі елементи опису перетворюються практично незалежно один від одного й притім випадково» [4, с. 289]. Перетворення, які в роботі Ю.І. Левіна зводяться до тотожного, до анулювання, до заміни, довільним до заміни подібним (перехід від виду до виду, від виду до роду й навпаки), можуть бути представлені у вигляді риторичних фігур, як це робиться в роботах Е. Кенгес-Маранда, де зрештою все зводиться до метафори [3, с.84]. Отже, у результаті ми повертаємося до класичного визначення зв'язку між питанням і відповіддю в загадці, тобто до того, що можна було б позначити як *подібність/відмінність*.

Література:

1. Елизаренкова Т. Я., Топоров В. Н. О ведийской загадке типа *brahondya* / Т. Я. Елизаренкова, В. Н. Топоров // Паремнологические исследования. – М., 1984. – С. 14–47.
2. Кёнгэс-Маранда Э. Логика загадок / Э. Кёнгэс-Маранда // Паремнологический сборник. – М., 1978. – С. 248–283.
3. Кёнгэс-Маранда Э. Теория и практика анализа загадок / Э. Кёнгэс-Маранда (Пер. с англ. Т.Погибенко) // Паремнологические исследования. – М., 1984. – С. 47–61.
4. Левин Ю. И. Семантическая структура загадки / Ю. И. Левин // Паремнологический сборник. – М., 1978. – С. 283–315.
5. Невская Л. Г. Балто-славянское причитание: Реконструкция семантической структуры / Л. Г. Невская. – М.: Наука, 1993. – 235 с.
6. Митрофанова В. В. Специфика русских народных загадок и их связь с другими жанрами фольклора / В. В. Митрофанова // Русский фольклор. – М.-Л., 1966. – 90 с.
7. Рыбникова М. А. Загадки / М. А. Рыбникова – М.-Л.: Acadmia, 1932. – 486 с.
8. Українська народна творчість. Загадки / Упор. І. П. Березовський. – К., 1962. – 512 с.